

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА

УДК 811.161.2'27

Т. А. Космеда

НАДМІРНА АНГЛІІЗАЦІЯ ЯК ЧЕРГОВА НЕБЕЗПЕКА ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(Рец. на кн.: Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті: моногр. (зі словником). Львів: Вид-во «Свічадо», 2023. 716 с.)

В українському мовознавстві з'явилося нове потрібне видання, у якому схарактеризовано ще одну небезпеку для української мови сьогодення: ідеться про невиправдану англіізацію.

Насамперед укажімо на вишукану видавничу роботу: оформлення обкладинки й ілюстрацій, що увиразнюють зміст монографії. Про це докладно йдеться у вступній частині, яка має назву «*Передслово: убранство, що оголює суть*» (с. 8–11), підготоване Г. Помилуйко-Недашківською, де йдеться про (1) «*мову кольорів*» обкладинки, а вона дуже яскрава. Порівн.: «Червоно-крицева – така барва цієї книги, настояної на війні. Задуманої напередодні, коли в повітрі ширяв її огнистий присмак, й утіленої в найкривавіший час на споконвічно кривавих українських теренах. [...] Червоний – найхарактерніший колір, панівна барва всіх традиційних культур, оскільки перша, яку скорила людина у своєму творчому леті, розклавши конденсований червлений на множину хроматичних відтінків, частина яких досі пручається пересічному оку. У багатьох мовах червоний колір лексично споріднений з поняттями “краси” та “різнобарв'я”. Скільки тонів червоного розрізняєте Ви? Черлений, кривавий, амарантовий, вишневий, бордовий, рубіновий, гранатовий, кармінний, шарлаховий, полуменистий, жаркий, кумачевий... – кожен нюансує особний вияв червоного, але всі сягають єдиного символізму цієї барви – сплетіння вогню і крові» (с. 8). Наголошено, що «засадничий символізм червоного – зв'язок земного з божественним» (с. 8), а «Середньовічне християнство єднає в собі колористичне навантаження традицій Атен і Єрусалиму, й червоний колір протягом століть стає єдиною яскравою барвою» (с. 8).

Червоний колір трансформується «в пурпуровий – рідкісний, імператорський, аристократичний. Далекий і недоступний» (с. 9), цей колір «вабить, а водночас лякає» (с. 9); «червоний – це парадоксальна спаяність земного і небесного, тілесного й душевного, дозволеного й забороненого, життєдайного і смертоносного» (с. 9). Цей колір затемнено фіолетовим й доповнено сірим, «що народжений з суміші контрастних чорного й білого, – метафора сталевій зброї й холодного розуму, бо те, що пристрасно любимо, мусимо боронити з крижаною незламністю» (с. 9), а «традиційна елегійна меланхолійність попільного кольору, помножена на символізм мудрости як мистецтва розрізнення межі злом (чорним) та благим (білим), урівноважує нестримність червоної барви» (с. 9). (2) *про образи обкладинки* (с. 9–10): наголошено, що «левову частку обкладинки захопила монументальна літера “А”». Найочевидніше пов’язати її з уособленням англзмів, що так само безпардонно щораз більше панують на тілі української мови. Завойовують усе більше невластивого їм простору, бо ми, занурені в меншовартісність, поступаємося. Тоді червона барва самоутвердження ніби геть зникає, а сталевий крицевий тьмяніє до рабської сіризни. Проте літера “А” куди більше навантажена: це перша літера алфавіту – вікно в глибини рідної мови; це “архе” (себто начало) давньогрецької філософії, а значить метафора першопринципу самого буття; зрештою, це початок, а значить коріння й джерело. Коли дорога до мови як дому свого буття веде крізь манівці чужих мовних домівок, то, певно, українцям треба ця дистанція, аби здалека нарешті узріти неповторну красу свого» (с. 9). На тлі оповіді про символізм знаків обкладинки сформульовано мету монографічного видання, порівн.: «Мета цієї книги – викоріненним показати дорогу додому» (с. 9). Пояснено й невинячку форму початкової літери: вона «підкреслено пірамідальна. Піраміда – символ ієрархії, фундаментальної структури всесвіту, що так полонила пітагорійців. У християнстві трикутник – класичний образ на позначення триєдиного Бога. По всіх-усюдах це втілення горизонтального земного, що вивищується до небесної вертикалі» (с. 9–10). Буквений знак літери “А” надзвичайно багатозначний, оскільки ця буква – «це також шпиль. Вертикалізований собор нашої мови, що духовно підіймає щораз вище. У ньому криються ще кілька образів: метафори, що повсякчас зринатимуть на сторінках цієї книги...» (с. 10). Але в літеру “А” «вписано перевернену струнку “У”. Це антагоністичний

зудар англійської і української мов: вдавана геометризована просто-та глобалістичної англійської супроти традиційної вишуканої особистості української. Колористичний та шрифтовий контраст без слів говорить про приреченість їх химерної суміші. Вершечок їх зіткнення – мовний герць, що його уособлено в двох центральних образах усієї книги – мечі, запаленим вогнем української військової зірничі, та **бавовни**, не випадково розміщеної в осерді літери “У”» (с. 10). Відомий усім сучасним українцям образ *бавовни* також цілком логічно знайшов втілення і на обкладинці, і на сторінках книги: **«Бавовна – грайливий нікому не підвладний образ нашої прийдешньої перемоги. Перемоги у війні, що нарешті поставила Київ проти Москви (Ярослав Стецько). Гілка в червоногарячому оберемкові квітів – спомин, що незримо на віддалі від читацьких очей супроводжує нашу книгу. Троїста гілка бавовни на обкладинці – 300 років нашої боротьби супроти незмінного ворога. Точка зіткнення меча і бавовни – втілення української досі приспаної сили, потуга якої вистрілила подібно до спалаху космічної зірки. Це і є полуменисте горіння крові на сталевій крижі нашої сили»** (с. 10). Саме символ *триєдиної бавовни* став маркером усього тексту. Г. Помилуйко-Недишківська повідомляє (в) *про «Задум і структуру»* праці (с. 10–11): «Структура книги про мову як дорогу до власного коріння підкреслено корениста. Теоретичні розділи, що осмислюють явища англійських запозичень в українській мові, розглядають процеси англобарбаризації з нової методологічної перспективи та пропонують авторський термінний лексикон, чергуються з практичним зануренням в історію 100 англізмів, їхню етимологію та функціонування в соціоконтексті сучасної англійської мови. **Втім ця книга – не дослідження чужої мови, а насамперед утвердження краси своєї**» (с. 11).

Наголошено, що в монографії кожний проаналізований англізм має візуальне зображення, яке ґрунтується на асоціативних зв'язках, мотивованих його етимологією і множинністю інтерпретацій, презентовано схеми й таблиці, що добре узагальнюють описане й наочно ілюструють теорію. Але авторське «тлумачення не походить на ремарки екскурсовода перед картиною в просторі музею. Це радше філософське розважання, натхненне окремим словом, запрошення до спільної мандрівки дорогами кількох мов, єдиним шляхом інтелектуальної історії нашої цивілізації» (с. 12).

Крім «Передслова», що знайомить із засадничими методологічними положеннями роботи, зі своєрідністю її графічного вираження, символічної колористики, монографія містить 5 розділів. Перехід від розділу до розділу відбувається за допомогою ілюстрацій, подання яскравих і змістовних цитат – висловлювань знакових особистостей української політики, культури та науки (лінгвісти, письменники, психологи, філософи) різних історичних періодів, зокрема Б. Ажнюка, Л. Булаховського, П. Гриценка, Д. Донцова, П. Житецького, С. Караванського, О. Кобилянської, Л. Костенко, І. Котляревського, А. Кримського, М. Лесюка, Ю. Липи, І. Огієнка, І. Пулюя, В. Симоненка, М. Смотрицького, О. Тихого, Лесі Українки, І. Франка, Г. Хоткевича, Т. Шевченка та багатьох інших, а також зарубіжних – Д. Адамса, А. Арта, Р. Барта, Г. Башляра, Е. Бенвеніста, М. Бланшо, Ж. Бодріяра, Е. Госсє, Т. Девіда, Ж. Дерриди, Р. Жирара, Р. Кайви, А. Камю, Д. Кенні, А. Крісті, Ж. Лакана, Е. Левінаса, К. Лоренца, М. Мозера, Г. Мюррея, Ф. Ніцше, Дж. Орвелла, В. Теккерея, Е. Фримена, М. Фуко та ін. Актуалізовано постулати лінгвофілософії античності (Аристотель, Геракліт, Діоген, Еврипід, Епікур, Епіктет, Ксенофонт, Ф. Олександрійський, Піфагор, Платон, Плотин, Сократ, Софокл та ін.), філософію отців церкви тощо.

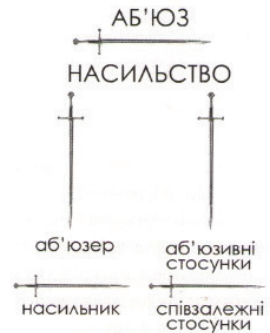
Простежуємо широку ерудицію І. Фаріон, масив її інтертекстуальності презентує дискурс усіх часів і народів, демонструє обізнаність у важливих лінгвофілософських та психологічних теоріях, знанні Біблії, важливих філософських теорій. Використано чимало яскравих цитат із дискурсу самої вченої, а також із її спілкування з дописувачами авторського блогу, діалогів під час її актуальних інтерв'ю та інших типів взаємодії із мовцями. Актуалізовано в монографії також мистецькі категорії та зразки українського і світового малярства, описані відповідно до презентованого матеріалу. Розглянуто й тяглу традицію лексикографування запозичень, починаючи від часів Київської Русі, з урахуванням лексикографічної практики Памви Беринди та ін.

Монографія містить 5 розділів. *Розділ 1. «Про засади вивчення чужих слів»* (с. 12–21) невеликий за обсягом. Він висвітлює актуальність праці для сучасної науки, її завдання, методи дослідження феномену запозичення. *Розділ 2 «Терміни – фокуси засадничих понять і дій»* (с. 24–43) презентує докладний аналіз суржику як соціомовного й психологічного явища: подаються міркування про макаронічність

мовлення, що пов'язано зі свідомістю українських лінгвоперсон, ідеться про псевдотерміни, а також трактуються поняття *англо-український суржик*, *англояз* та ін., що важливі для висвітлення розглядуваної проблеми. Розділ 3 «Сприйняття запозичень та чужої мови в діяхронії» (с. 46–63) містить підрозділи про процес запозичень із церковнослов'янської, грецької і латинської мов у давню українську мову, витлумачено терміни *руська мова*, *Мала Русь* і *Велика Русь*, а також розкрито роль перекладу Біблії українською мовою для її утвердження, подано міркування про роздвоєння мовної свідомості, змішування мовних кодів, прийняття чужої мовно-політичної моделі та ін. Розділ 4 «Соціолінгвальний контекст англійзації» (с. 66–93) присвячено аналізу сучасної мовної ситуації, що характеризується як *слабка українізація і активна англійзація*. І. Фаріон розмірковує над сучасними термінами-концептами, характеризує проголошений нині в Україні політичний курс, чинні закони, спроектовані на англійзацію, викладає важливі тези урядових документів, законів, виокремлюючи наукові й освітні проблеми сучасної України, йдеться про критерії оцінювання вишу під час ліцензування та акредитації, доцільність вимог друкувати наукові розвідки у виданнях із параметризацією в Skopus та ін., що може призвести до відсутності української мови на ринку науки. Учена актуалізує поняття *шкала престижу української мови*. Цінним є й матеріал, де систематизуються типові помилки, що вжиті в урядових документах. У названому розділі міститься підрозділ «Зе-англійзація, аби не українізація?», де увагу сфокусовано на закликах прийняти особливий статус англійської мови в Україні як мови міжнаціонального спілкування, а також щодо намірів замінити кирилицю на латиницю. Розділ 5 «Внутрішньомовний контекст англобарбаризації» (с. 96–634) містить ключову тезу праці: потребу «знайти рівновагу (баланс) між очуженням та збагаченням» (с. 96), оскільки «підвидом явища барбаризації є англобарбаризація з опозицією *англізм – протианглізм*» (с. 96). Констатовано, що часто моделюються тексти, у яких лише прийменники залишаються українськими, а все інше англійзоване. Наголошено, що в основі **«моделі рівноваги чужих і питомих слів має лежати національний принцип, який полягає в пріоритетности державної мови та її розвитку на питомій основі з мотивованими критеріями запозичень»** (с. 98). І. Фаріон чітко прописує умови, коли слова слід запозичувати, тобто не йдеться

про абсолютне заперечення англізмів, а лише доцільне й мотивоване їх прийняття. Дослідниця вказує на ключові причини запозичень з урахуванням суспільно-психологічних чинників. Виокремлено підрозділи «Лексико-семантична сфера освоєння та функціонування англізмів», де розглянуто характерні лексико-тематичні групи англізмів та запропоновано класифікацію їх за ступенем освоєння (освоєння, персоніфікація, барбаризація), потрактовано *псевдоанглізми* й указано на важливість виокремлення етимонів для уточнення походження слів, а також пропонуються авторські новоанглізми як їх заміники. У цьому розділі, власне, і презентовано *англізми та протианглізми: історія слів – історія націй* (с. 124–634) як своєрідний словник, тому цілком логічно, що цей розділ найбільш об'ємний. Словник розпочинається твердженням, що «лексика – це триєдиність часу, місця, персони, що визначає наповненість національної спільноти. Усе разом творить історію кожного окремого народу, що неминуче перебуває у зв'язках з іншими етносами. Слова стають провідниками цих зв'язків і сигналами взаємодії із чужими та ставленням до своїх. Слова заводять в гущу часу та суспільно-політичних обставин і матеріалізують картину світу кожного народу. З чужих слів не живуть так само, як і з чужого дому» (с. 124). Наведений текст афористичний. І таких фрагментів у монографії чимало. Далі наведено словниковий матеріал – 100 лексем, які докладно аналізуються за схемою: лексема, її значення в англійській мові, походження лексеми, її статус, варіанти запозичень в українську мову й висновок про потребу запозичення: наводяться наявні українські аналоги чи пропонуються новотвори, указується і на стилістичний маркер цих запозичень. Згадано про широку креативну спроможність української мови, яка потрактована як екзистенційний сховок культури, резерв її пам'яті. Серед проаналізованих англізмів такі, як *аб'юз*, *аутфіт*, *афіліація*, *байопик*, *тизер*, *спойлер* і низка інших. Кожна словникова стаття зазвичай розпочинається епіграфом, наприклад, до слова *аб'юз* подано такий епіграф: *У табунах людинозвірів / Живуть самиці і самці, / Гібриди зміїв і вампірів, / Їх сила й розум – в кулаці* (Василь Симоненко). Далі зазначено таке: «*аб'юзивні стосунки*: як не стати жертвою та допомогти іншим (Аб'юзивні стосунки: як не стати жертвою, е-ресурс) – ці новоанглізми з латинською основою *аб'юз*, *аб'юзер*, *аб'юзивні стосунки* заповнили відкриті джерела комунікації. Чи є на це потреба

і який питомий відповідник? [...]. В одному з українських відкритих джерел, що максимально сприяє невмотивованому поширенню цього слова (і зокрема як вигаданого психологічного терміна), розкрито значення іменникової словосполуки з прикметниковим похідником від аб'юз – аб'юзивні стосунки (від англ. *abusive* – 1. 'образливий, лайливий', 2. 'жорстокий, негуманний; зловживальний, корумпований' – АУС, с. 41): це взаємини, де «одна людина порушує особисті кордони іншої, принижує, допускає жорстокість в спілкуванні та діях з метою придушення волі жертви» (Аб'юзивні стосунки, е-ресурс). Такі стосунки характерні переважно для домашнього насильства (а не, на щастя, аб'юзтва), що поділяється на психологічне, фізичне, економічне й сексуальне. Себто у визначенні передбачені антоніміні лексичні відношення через похідний іменник із суфіксом *-ер* аб'юзер / жертва. З огляду на запопадливе запозичення необґрунтованих лексичних одиниць з англійської мови чи через англійське посередництво видається дивним, що в цьому контексті не зазнало англізації старослов'янське слово *жертва* (одне з первісних значень 'горіти, палити' – ЕСУМ 2, с. 194–195) в його новомодній заміні, наприклад, на *victim*. Що ж означає лексема *насильство* в українській мові, чи покриває вона семантичне поле англо-латинського аб'юз і чи взагалі потрібно це поле покривати, якщо явище має універсальний, а не унікальний характер?» (с. 126). Фрагмент наведеної словникової статті містить таку схему, що наочно ілюструє, як англізм співвідноситься з питомо українським словом (с. 128):

Завершувальна частина монографії – *Висновки* (с. 635–639), де узагальнено результат дослідження й резюмовано, що «теперішня англізація – це процес неконтрольованого напливу англізмів у мову як наслідку суспільно-політичних чинників глобалістського спрямування та ментальної ущербності. Водночас окремі англізми (як і запозичення з інших мов) є неминучим явищем» (с. 635). Наголошено, що базою словника англізмів став відкритий інформаційний простір, насамперед освітній (с. 635).

У монографії слушно подано її додаткові, але надважливі складники: (1) *словник-показник* (перелік розглянутих англізмів в алфавітному порядку – с. 640–647), (2) перелік *використаної літератури та джерел* (окремо їх, на жаль, не розподілено), що не містить нумерації: це близько 600 номінацій (с. 648–684), (3) *умовні скорочення* (с. 685–687), (4) *іменний показник* (с. 688–700), (5) *предметний показник* (с. 701–709), а також *інформація* про тих, хто долучився до підготовки монографії. На початку монографії укладено її зміст.

Цю монографію можна розглядати як синкретизм жанрів наукової літератури: це (1) монографія, що розвиває теорію запозичення, зокрема з англійської мови, й закликає боротися проти гіпертрофованої англійзації, не мотивованих і не потрібних англізмів; (2) словник, у якому потлумачено значення слів, є вказівка на їх етимологію, до англізмів підібрано українські еквіваленти, а також презентовано багатство парадигматичних і синтагматичних зв'язків слів української мови, що є аналогами англізмів; (3) афористикон, або «золоті розсипи» – сукупність яскравих цитат української і зарубіжної лінгвокультур, що підсилюють авторські висновки й демонструють високий науковий потенціал українських учених, філософів, письменників, їхню спроможність презентувати себе у світі, а також висловлювання представників світової науки та культури, суголосні до аналогічних українських.

Зауважмо, що для стилю І. Фаріон притаманний синкретизм. Розглядувана монографія – це своєрідний синтез наукового, науково-популярного, публіцистичного й навіть художнього стилів, зокрема, під час опису англізмів, наприкінці своєрідних словникових статей, пропонуються ліричні відступи в жанрі есе, що презентують широку гаму образних засобів – простежуємо зразки порівняння, метафори й метонімії, епітетів, повторів, контрастів, елативних і суперлативних конструкцій, синтаксичних фразеологізмів, використовуються й прислів'я та приказки, як було вже наголошено, зразки крилатики та ін., а також номінативні, неповні, риторичні, окличні, експресивні речення тощо. Актуалізовано систему символів, яку по-своєму інтерпретовано (символи *вогню, метелика, птаха* та ін.), античні міфологеми (*Арес, Зевс, Кронос, Сизиф, Танатос, Феміда* та ін.), алегорії та притчі. Наприклад, ліричний відступ до словникової статті СПОЙЛЕР: *Вогонь. Елемент, що нестримно вабить людину від самих*

початків її існування. Субстанція, що одною рукою дарувала життя нашим предкам, а іншою – жахала силою свого руйнування. Життя і смерть переплетені воедино [...] Тоді перетворюємося на метелика, що радісно летить [...] Ніби нізвідки з'явився перст і залив чорною фарбою прекрасну білу скульптуру... (с. 163); або на с. 169: Символ – це розділений навпіл предмет, найчастіше монета чи дошка, частини якого зберігають у себе близькі друзі, або з плином часу, коли зовнішність зміниться до невпізнаваності, впізнати одне одного. Символ – це відкритий матеріальний вияв глибини нематеріального почуття. Символ – це засвідчення вірності, а значить сталості в почутті та ін. Можна виокремити й зразки вербалізації категорії інтимізації, що характерна переважно для его-текстів, або персональних дискурсів (листів, щоденників, мемуарів та ін.), порівн.: Коли стоїмо наодинці перед дзеркалом, запитаймо себе чесно: хто той Інший, погляду якого ми так прискіпливо шукаємо. Хто той, для кого ми щоденно вбираємося. Хто той, чікими очима ми себе бачимо. Хто той, з ким ми себе ідентифікуємо. Хто, зрешию, той, без Кого не було б нас, якими ми себе звикли бачити. У дзеркалі й очима сторонніх подорожніх. Тоді вбрання стане для нас не просто вбранням (с. 144). Актуалізовано прийом капіталізації: оказіональне використання великої літери для моделювання відповідної експресії.

Лише в окремих випадках простежуємо певні мовні огріхи (наприклад: с. 9, 41, 105, 146, 156, 157, 178, 186 та ін.), непослідовно автори монографії дотримуються і нових норм правопису.

Насиченість монографії, крім текстової частини, багатограними поліграфічними символами дає змогу використати працю під час викладання *лінгвографії* як навчальної вишівської дисципліни: матеріал презентує не лише естетичний смак, але й інформацію, що прививає патріотизм.

Рецензоване джерело презентує поліфункційну парадигму знань: вона доповнює теорію *соціолінгвістики* (схарактеризовано екстралінгвальні причини запозичень, особливості функціонування англізмів тощо), *лінгвофілософії* (філософська сутність мови, своєрідності її розвою та ін.), *психолінгвістики* (ідеться про психологію сприйняття запозичень, особливості мовної свідомості, мовного коду та ін.), *теорії запозичення* (барбаризація, етапи засвоєння запозичень та ін.), *етимологія* (походження запозичень), *історія української мови*

(характер запозичень у різні часи розвитку української мови), *лексикографія* (лексикографічне портретування англізмів та ін.).

Текст монографії акцентує увагу насамперед на потребі вироблення врівноваженої мовної моделі між своїм і чужим, поваги до рідного, надання переваги своєму, розуміння престижності української мови.

Зазначена проблема хвилює всіх, тому розглядувана монографія може бути корисна не лише науковцям, зокрема філологам, історикам, політологам і політикам, психологам, але й усім тим, хто не байдухий до долі рідної мови.

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetyana – Doctor of Philological Sciences, Professor (Ukraine) Full Professor (Poland), Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Рецензія надійшла до редакції 24 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Надмірна англійізація як чергова небезпека для української мови. Рец. на кн.: Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми і протиянглізми: 100 історій слів у соціоконтексті: моногр. (зі словником). Львів: Вид-во «Свічадо», 2023. 716 с. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди* / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 435–444. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.34>

АРА: Космеда, Т. А. (2024). Надмірна англійізація як чергова небезпека для української мови. Рец. на кн.: Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми і протиянглізми: 100 історій слів у соціоконтексті: моногр. (зі словником). Львів: Вид-во «Свічадо», 2023. 716 с. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 435–444. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.34>